

Bevezetés a nyelvtudományba

Mondattani iskolák

Kálmán László

(volt MTA/ELTE Elméleti nyelvészet (volt kihelyezett) volt tanszék
kalman.laszlo@nytud.(volt mta.)hu

2020. november 11.

- ① Melyik állítás téves? A nyelv ...
- A. kettős tagolású (fonémák + morfémák)
 - B. a kommunikáció eszköze
 - C. többé-kevésbé önkényes jelek rendszere
 - D. szimptómák strukturált láncolata
- ② Hol helyezkednek el a hangszálak (= hangszalagok)?
- A. a torokban
 - B. a gégefőben
 - C. a nyelvcsőben
 - D. a szájpadlás mögött
- ③ Hány morfémát tartalmaz a *mérgeskedj* szóalak?
- A. 3
 - B. 4
 - C. 5
- ④ Mi a közös a következő magánhangzóknál: *a, á, o, ó, u, ú*?
- A. mélyek (hátulképzettek)
 - B. ajakkerekítésesek (labiálisak)
 - C. alsó nyelvállásúak
 - D. reflexívek
- ⑤ Szóalakok a *Halotti beszédből*: *isemüküt, Ádámot, terümtevé, hadlavá, gyimilcstul, halálnek, Paradisumben*. Mire következtek ezekből?
- A. Még nem volt szabályos, bizonytalan volt a toldalékolás
 - B. Csak igéknél volt magánhangzó-illeszkedés
 - C. Még kevésbé volt agglutináló a magyar nyelv

Az amerikai strukturalizmus

- a nyelvészeti leírás tudományos módszertana
- gyakorlati orientáltság
- példátlan termékenység, rengeteg amerikai bennszülött nyelv leírása
- a számítógépes nyelvészetben ma is szinte az egyetlen irányzat

A disztribúciós elemzés

- nem szó-, hanem morfémaalapú
(emlékszünk arra, hogy mi a morféma?)
- a megfigyelt mondatok **hasonlóságain** alapul
- a morfémákat és a szerkezeteket **kategóriákba sorolja**

Legfontosabb nevek: Leonard Bloomfield, Charles Hockett, Zellig Harris...

A közvetlen összetevős elemzés: egy példa

A formaosztályokat a (rendszeres) helyettesíthetőség alapján lehet felállítani.

Szegény degunak elment az esze.

Ötletek helyettesítésekre:

- szegény ~ *a* (**A** degunak elment az esze)
- szegény degu ~ Tibor (**Tibornak** elment az esze)
- szegény degunak ...az esze ~ *a vonat* (Elment **a vonat**)
- elment az esze ~ befellegzett/löttek/annyi (Szegény degunak **annyi**)

Szegény degunak elment az esze.

- *szegény* ~ *a*: mindkettő „névelőféle”
- *szegény degu* ~ *Tibor*: mindkettő névszói szerkezet (főnévi csoport)
- *szegény degunak ...az esze* ~ *a vonat*: mindkettő névszói szerkezet (főnévi csoport), bár az első **megszakított** (és birtokos szerkezet)
- *elment az esze* ~ *befellegzett/löttek/annyi*: mindegyik „személytelen” állítmány, amelyiknek az alanya datívuszban (részeshatározó esetben, *-nak/-nek* toldalékkal) áll

Szegény degunak elment az esze.

- 1 [[[Szegény degu]nak] [elment az esze]]
- 2 [[[Szegény degu]nak ...[az esze]] elment]

- a megszakított összetevőt tartalmazó szerkezetek sértik a szigorú hierarchiát (ahogy azt korábban meghatároztuk)
- ilyenkor a hierarchikus szerkezet és a szórend között van az ellentmondás
- ezért sem síkba rajzolható fával, sem zárójelezéssel nem lehet őket ábrázolni.

a helyettesített elemeknek **nem kell szomszédosaknak lenniük!**
el akar indulni ~ indulni akar

N.B. Ezért a zárójeles jelölés nem kielégítő.

nincs olyan feltételezés, hogy minden szerkezetnek csak egy elemzése van!

will be ready ~ is/was ready

will be ready ~ will swim

Kategorizálás

(nemcsak a fenti példák alapján)

- [*will be*] – COPFUT (jövő idejű kopula, a *be* jövő ideje) ~ *is, was...*
- *ready* – ADJ (melléknév) ~ *big, red, ...*
- *will* – AUXFIN (finit/véges segédige) ~ *should, can, ...*
- [*be ready*] – VBARE (puszta ige) ~ *swim, learn, ...*
- *be* – COPBARE (puszta kopula) ~ *have, ...*

nincs olyan feltételezés, hogy a formaosztályok ne lehetnének átfedőek!

A Chomsky-féle fordulat (1957)

- Chomsky a matematikából ismert formális nyelveket szerette volna modellként használni (formális nyelv = mondathalmaz, erről már volt szó)
- az elődeiről (az amerikai strukturalistákról) azt állította, hogy a formális nyelvek egy bizonyos fajtájáról beszélnek (ez az a bizonyos „tökéletesen hierarchikus” nyelvfajta, szakszóval **kontextus-független újraíró nyelvtan**, CFPSG)
- megállapította, hogy ez nem jó modell (megszakított összetevők, távoli függések, erről már volt szó)
- javaslata: **transzformációs generatív nyelvtan** (a **mélyszerkezet** CFPSG-vel leírható nyelv, utána transzformációk mindenfélét csinálhatnak a közbeeső reprezentációkkal)

Kérdés: Honnan ismerős: „mélyszerkezet”, közbeeső reprezentáció

A transzformációs generatív technikai változása...

- számtalan verziója alakult ki (pl. kormányzás és kötés, minimalizmus)
- minden verziónak van neve, és általában minden állításnak is (X -elmélet, Y -elv stb.)
- Chomsky újabb és újabb változatain kívül „magánváltozatok” is tömegesen vannak
- a legfontosabb transzformáció jó ideje a **mozgatás** (egy összetevőt elviszünk a helyéről, a helyén nem hallható **nyom** marad)
- a mozgatás feltételeit próbálják korlátozni (nem lehet akárhonnan akárhova) (pl. absztrakt „egyeztetési” követelményeknek kell indokolniuk a mozgatást) — „absztrakt”: értsd: nem kell hallható formában megjelennie

- a tudománytörténet legnagyobb füllentésével indult
- a kritikai ellenvetésekre konzekvensen nem reagál
- az egyetlen dominánsnak mondható mondattani elmélet (a többi elméletnek együtt lehet ennyi híve)
az érvényesülés útja!
- az alternatív elméletek nagy része sértett (mert kirúgott) korábbi transzformációs nyelvészekhez fűződik
- a **szintaxis** sok tanszéken automatikusan ezt jelenti
- a transzformációs nyelvtanok komplexitása igen nagy, ezért a számítógépes nyelvészetben nem népszerű

Unifikációs mondattani elméletek

a bonyodalmakat transzformációk helyett **komplex kategóriákkal** próbálják megoldani

főbb iskolák

- LFG (lexikális funkciós nyelvtan)
- GPSG (általánosított frázisstruktúra-nyelvtan)
- HPSG (fejvezérelt frázisstruktúra-nyelvtan)
- CUG (kategoriális unifikációs nyelvtan)
- ...

példák komplex kategóriára

<i>be</i>	$\left[\begin{array}{cc} \text{CAT} & \text{V} \\ \text{VFORM} & \text{BARE} \end{array} \right]$	<i>degumat</i>	$\left[\begin{array}{cc} \text{CAT} & \text{N} \\ \text{POSS} & \left[\begin{array}{cc} \text{PERS} & 1 \\ \text{NUM} & \text{SG} \end{array} \right] \\ \text{CASE} & \text{ACC} \end{array} \right]$
-----------	--	----------------	--

Hogy oldja meg ez a problémákat?

Egy példa, a GPSG nevű elméletet használva (ld. következő oldal):

